

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

„EGYIK CSÁRDÁST A MÁSIK UTÁN
KELLE LERÁNGATNI HEGEDŰJÖKRŐL”
CIGÁNYZENÉSZEK A 19. SZÁZADI BALATONFÜREDEEN

„És a szeptember mégis elérkezett. Néhány nap alatt kiürültek a villák, a szobák. A vendéglős elbocsátotta a pincéreket, és maga maradt a feleségével. Ők ellátták ennivalóval azokat, akik még otthon maradtak. Nagyon kevesen maradtunk. Egy öreg méltóságos úr valamely minisztériumból, egy fiatal házaspár [...] — más senki. A cukrászda elől elhordták a székeket, a cigányok¹ pavilonját lebontották. A fürdőbe fürödni csak a fürdőorvos járt.”² A fenti sorokat a tragikus sorsú író, Csáth Géza (Brenner József) vetette papírra *Kék csónak* c. novellájában. Csáth, aki maga is gyakorló fürdőorvos volt, előszeretettel választotta írásai helyszínéül a fürdőket. Bár az irodalmi alkotások mindig kiemelkedően gondos forráskritikával kezelendők, aligha írhatjuk a véletlen számlájára, hogy nála is, akárcsak a 19–20. század számos más írójánál, rendre visszatér a fürdői zene, a fürdői zenekarok, köztük a cigányzenekarok említése. Idézzük e helyt a mindig kellő forráskritikával kezelendő Eötvös Károly irodalmi ihletésű sorait: „A cigány? Az meg a szép asszonyhoz tartozik. Valamint az utazás és a fürdő is. Úton, fürdőn és cigány mellett udvarolj az asszonynak.”³

A történeti források hasonló bőséggel vallanak az általunk választott témáról. Az alábbiakban e forrásokat fogjuk vallatóra, megkísérelve feltárni, hogy a 19. századi Magyarországon egyik legismertebb, leglátogatottabb fürdőjén, Balatonfüreden miben rejlett a cigányzene jelentősége?

A „hosszú 19. században”, a reformkor, az önkényuralom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia idején a fürdőkultúrának kialakultak a jellemző keretei.⁴ Így például hozzátartozott a jól menő fürdőhely képéhez az apró tavakkal, precízen elhelyezett sziklatömbökkel, esetenként műromokkal romantikusabbá varázsolt angol, vagy az arisztokrácia kastélyparkjainak szabályos, szimmetrikus vonalait követő francia kert, majd idővel a *kurpark*, amely már nem próbálkozott meg olyanfajta illúzióba ringatni a benne sétálót, mint az angol kert, továbbá a sétány, a *promenáád*, ahol az ivókúra szertartásának lehetett eleget tenni, lassú, andalgó séta közepette. A séta tempóját rendre a fürdőorvos szabta meg, ez volt az úgynevezett *invalidenschritt*. A parkok és promenádok elengedhetetlen tartozéka volt a forrás felett álló kútház és — ami témánk szempontjából leginkább jelentőséggel bír — a zenepavilon. Écsy László (1807–1895), Balatonfüred kiváló fürdőigazgatója — aki majd fél évszázadon át (1835 és 1889 között) töltötte be ezt a tisztséget⁵ —

¹ A *dölt betűs* kiemelések a szövegben — a szó szerint idézeteket leszámítva — tőlem származnak. — K. Cs.

² CSÁTH GÉZA: A kék csónak. Uő: *Áltnok asszonya*. Vál. és szerk.: HUNYADY CSABA. Szeged, é. n. [2002] 73.

³ EÖTVÖS KÁROLY: *Balaton utazás*. Szerk.: SZALAY KÁROLY. Bp., 1982. (Magyar Hírmondó) I. köt. 94.

⁴ Ennek legteljesebb összefoglalására lásd: KÓSA LÁSZLÓ: *Fürdőélet a Monarchiában*. 1999. 1–270.

⁵ Rövid életrajza legújabban: *Balatonfüred emlékjelei. Szobrok, emlékművek, emléktáblák, emlékfák, síremlékek*. Főszerk.: BÁNDI LÁSZLÓ. Balatonfüred, 2004. 204.

, amikor 1854-ben nyugat-európai fürdőügyi tanulmányútra indult, személyesen tapasztalhatta, hogy a kor egyik legnevesebb fürdőjében, a csehországi Karlsbadban (a mai Karlovy Varyban) is az a gyakorlat, hogy a vendégek délelőtt séta közben hallgatják a zenét.⁶

A magyarországi fürdőkön ún. „magyar” vagy „német” zenét játszottak. Ezek közül az első gyakorlatilag a cigányzenekarokat takarta, míg az utóbbi elnevezéssel a rezesbandák repertoárját illették. Eötvös Károly — a rá olyannyira jellemző eltúlzott hazafias-sággal — ekként írta le a füredi német muzsikusokat: „*Hoznak tehát Ausztriából és Csehországból muzsikust. Valamennyinek nagy haja, szemüvege és kottája van. Háromszáz forint fizetést kap évenként s szabad élelmezést a kanonok urak asztalhulladékán. Ötven esztendeig legyen is ott: magyarul meg nem tanul. De a fia már mindnek jó magyar.*”⁷ A valóság ennél természetesen jóval árnyaltabb volt, az ún. német zene nagyon is kedvelt volt Magyarország fürdőhelyein is, így például az egyik legismertebb fürdői „slágert”, a *Herkulesfürdői emlék* c. művet egy Patzeller Jakab Mária néven ismertté vált írta.

Azt már előljáróban le kell szögezni, hogy a cigányzenészek korántsem csak jellegzetes magyar darabokat vagy autentikus cigányzenét játszottak, hanem igen gyakorta — a kor divatjának megfelelően — keringőt, polkát stb. is húztak. Idézzük pl. Pap Gábort 1823-ból: „*Azonnal megszólamlott egy cigánybanda, amely úgy látszott, az istentisztelet végét már békétlenkedve várta. Lengyelen⁸ kezdték szokás szerint a muzsikát és utána mindjárt a mi Lavottánknak⁹ egy szomorkodó magyarját¹⁰.*”¹¹ Harminc évvel később — 1855-ben — sem volt másképp, amint azt pl. a Pesti Napló tudósítójától, Bulyovszky Gyulától megtudhatjuk: „*A sétányon már reggel 6 órakor megpendítik ébresztőjüket a Farkas testvérek,¹² keringő, polka, Füredi emlékek¹³ és ez így tovább megy fáradhatatlanul ebédnél, a színházban, vacsoránál, melyet éjjelig tartó táncok követnek.*”¹⁴ Amint pedig az az alábbiakból majd kiderül, ezek a „nem eléggé” magyaros zenedarabok sokak fülét sértették. Slachta Etelka,¹⁵ az 1841-ben édesanyjával Füreden nyaraló soproni leány igen tömören említi egy ilyen esetet: „*Most a champagnerozó¹⁶ urak magyart kívánnának.*”¹⁷

⁶ DADAY ANDRÁS: Az első magyar fürdőügyi tanulmányút. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 1956. 2. sz. 104.

⁷ EÖTVÖS K.: i. m. I. köt. 96.

⁸ Azaz polkán.

⁹ Lavotta János (1764–1820) zeneszerző, a magyar verbunkos zene neves képviselője.

¹⁰ Azaz csárdását.

¹¹ *Történetek a mai időkől*. Összeszedte: PAP GÁBOR. I. köt. Székesfehérvár, 1823. 87. (Az idézeteket a mai magyar helyesírásnak és központozásnak megfelelően közlöm a könnyebb érthetőség kedvéért. — K. Cs.)

¹² Győri cigányzenész testvérpár — személyükről részletesen később.

¹³ Dalcím — lásd alább.

¹⁴ BULYOVSZKY GYULA: Balatonfüredi képek. *Pesti Napló*, 1855. aug. 29. Idézi: ZÁKONYI F.: *Balatonfüred*. Veszprém, 1988. 199.

¹⁵ Slachta Etelka személyére nézve: *Zadjeli Schlachta Etelka soproni naplója 1838–1842*. S. a. r. és jegyz.: CSATKAI ENDRE. Sopron, 1943. 1–155.; KATONA CSABA: *Napló és írója. Egy lány balatoni „szerelmei” 1841-ben. Női sorsok a történelemben*. Fel. szerk.: MÖZER IBOLYA. Szombathely, 2002. (Partes Populorum Minores Alienigenae, 7.) 201–230.

¹⁶ Pezsgőző (francia).

¹⁷ KATONA CSABA: Egy soproni kisasszony a füredi fürdőben (Schlachta Etelka naplója). *Soproni Szemle*, 2002. 2. sz. 145.

A promenádón a zenét a fürdőigazgatóság által az idényre szerződtetett zenekarok szolgáltatták. Füreden több neves muzsikus — pl. Bihari Mihály (1764–1827), vagy előbbi unokája, Farkas Mihály (1829–1890), akiről még bőségesen lesz szó később — is megfordult. Biharit — megint csak erős elfogultsággal — Eötvös Károly jellemezte így: „Eljött Füredre Bihari is, a híres cigánymuzsikus s a legnagyobb magyar zeneszerző. Még máig is a legnagyobb. Se Czinka Panna, se Lavotta, se Csermák, se Erkel, se a többi meg sem közelíti az ő zenéjét eredetiségben, gazdagságban, magyarságában.”¹⁸ (Közbevetőleg érdemes megjegyezni, hogy ő zenei tehetséget anyai vonalon örökölhette, mert apja és apai nagyapja lókereskedéssel foglalkoztak Győrött.¹⁹) Volt kifejezetten Füredhez kötődő fürdői zene is (amit szintén Farkas írt, gróf Csáky Sarolta kisasszonynak ajánlva): „... a Biedermeier-terméshez tartozik a Balatonfüredi Emlék, Búcsúzó néven ismert igen érzelmes dal, melyet nagyanyáink erre a szövegre énekeltek: »Képeddel alszom el, / Képeddel ébredem, / Kimondhatatlan az, / Mit érted szenvedek. Stb.« [...] Különlegesen füredi dal, mellyel a fürdői cigányzenekar augusztus végén elbúcsúzik a jövő évadig. Először az egész zenekar játssza. A másodszori játékból eltávozik a flótás, a klarinétos, a harmadikból a szekund, majd elmennek a nagybögős, a kisbögős, a kontrások, végül csak egy szál primás marad és játssza a búcsúdalt, a régi dalt, az álmodó nagy tónak, belesírva a hallgatag nagy estbe. [...] Régen így volt. Nem tudom most így van-e? Farkas Miskákék húzták azt régen.”²⁰

Az egyébként győri illetőségű Farkas Mihály (Miska) vélhetően az 1850-es évek elejétől–derekától állandó zenésze volt Fürednek. Idézzük vele kapcsolatosan Darnay Kálmánt: „A levendulaillatos Biedermeier-kor dunántúli koronázatlan zeneszerző cigánykirálya Farkas Miska volt. [...] Nem is kíváncsoktunk addig a kúriák nemes kisasszonyai főköttő alá, míg legalább egyszer az »Ida-csárdás«-tól kihevült arcukat meg nem csillogtathatták a Balaton tükrében.”²¹ A virtuóz primás elismertségét példázza, hogy még az óceán túlsópartjára, Amerikába is eljutott egyszer.²² Amikor ő és bandája megérkeztek Győrből, az eseménynek számított, nem véletlen, hogy a *Hazánk s a Külföld* pl. közölte a hírt, hogy Farkas Miska már a fürdőn van: „A sétányon Farkas Miska győri zenekara [...] játszik.”²³ Francsics Károly, a naplóiíró veszprémi borbélymester — Füred visszatérő vendége — is megemlékezett játékaról: „A többség közt mi is a sétatéren fel s alá sétálva hallgattuk a dicső zenét, melynek első hegedűse jelenleg a zeneösmerősök előtt messze vidéken kedvelt egyén. Neve közönségesen csak a Miska cigány, különben pedig Farkas Mihály.”²⁴

Míthogy nevével még sűrűn találkozhat az olvasó, talán nem érdektelen kissé hosszabban idézni vele kapcsolatban a jó tollú Kassai Vidor, a kiváló színész emlékezéseit:

¹⁸ EÖTVÖS K.: i. m. I. köt. 94.

¹⁹ NÉMETH ÁKOSNÉ: Kassai Vidor színész füredi élményei az 1860-as években. *Füredi História*, 2005 (5.) 2. sz. 5.

²⁰ KÖVESKUTI JENŐ: A Balaton a dalban és zenében. *Balaton Kalauz*. Szerk.: WLASSICS TIBOR. Bp., 1925. 56. A 19. századi cigányzenekarokkal kapcsolatosan összefoglalóan l. még: SZÍJÁRTÓ CSABA: *A cigány útra ment... Cigányzenekaraink, valamint népzenei és néptáncárságok külföldjárása a kezdetektől a ki egyezésig korabeli sajtódokumentumok alapján*. Bp., 2002.

²¹ DARNAY KÁLMÁN: *Kaszinózó táblabírák*. Bp., 1928. 89.

²² ZÁKONYI F.: i. m. 788.

²³ Újdonságok. *Hazánk s a Külföld*, 1866. 28. sz. 432.

²⁴ FRANCICS KÁROLY: *Kis kamarámban gyertyát gyűjték*. Vál.: VÖRÖS KÁROLY. Bp., 1973. 392.

„Itt volt Farkas Miska győri cigányprímás is bandájával. Farkas Miska szép, deli ember volt, a Képeddel alszom el kezdetű híres Füredi emlék című dal szerzője. Ez a dal (állítólag) Erzsébet királynénknak is kedvenc dala volt. Miska különös, messzeható, hegyes, éles hihíhi szövegű magas hangon szokott kacagni; ezt én párszor (úgy távolról) rögtön utána csináltam. Csak tekintgetett köröskörül, s mikor rajtakapott, így szaporázott: »Az istit a komédiásának! « Igen szerette Vörösmarty Mihály költőnket emlegetni. Mindig mondogatta (éles, szapora beszédével), »Vörösmarty Mihály legelső a világon!« Mire én egyszer kissé kötekedve megjegyeztem:

— Nono, hiszen van még más is olyan nagy.

— Hát ki az a más, no?

— Hát például Seszpír.

— Seszpír, Seszpír, az istit neki! Ki az Seszpír, mi az a Seszpír? A magyar az első a világon! Mit akar a nimet? Menjen Emerikába, az istit neki! Vörösmarty Mihály az első a világon. Itt mostam a hátát a Balatonyba. Kedves Vörösmarty Mihály dirik ember vót!”²⁵

Arról, hogy Farkas Vörösmartynak is húzta 1855-ben (a költő halálának évében, tehát utolsó balatoni tartózkodásakor), Eötvös Károly is megemlékezett, aki „nyalka úri cigányprímás”-ként írta le Miskát.²⁶

A *Pesti Napló* 1853-ban azt írta, hogy operát és csárdást egyaránt kiválóan játszik Farkas és bandája, továbbá: „...a magyar ember felvillanyozására a föld kerekességén első társulat, a magyar bandák elsejének is méltán neveztetetik.”²⁷ A *Fővárosi Lapok* 1867-ben arról tudósított, hogy a Farkas-féle banda ellen az egyetlen „panasz”, hogy kézfájása miatt a prímás nem mindig tud játszani, 1868-ban pedig ugyanezen lap tudósításából tudjuk, hogy csárdásokat és keringőket játszottak az Anna-bálon.²⁸ Ez volt azonban Farkas Miska utolsó fellépése Füreden, ezt követően neve már nem bukkant fel a fürdőn. Ennek oka állítólag büszkeségében rejlett: a *Győri Hírlap* szerint egyszer egy gróf ötvenest küldött neki egy éjjelizene után, amit Miska kevesellett, ezért mellétett egy másik ötvenest és visszaküldte az inással, hogy mondja meg a gazdájának, a Miska küldi, mert van elég keresete. Igaz-e a történet, vagy nem, ma már lehetetlen kideríteni, de az tény, hogy távozásában szerepet játszott, hogy egy idő után jobban a kezére állt a kártya Füreden, mint a vonó...²⁹

Végezetül talán nem érdektelen néhány róla szóló nekrológot idézni, amelyek kellőképp példázzák elismertségét. A *Fővárosi Lapok* így emlékezett rá: „Amerre járt, diadallal fogadták és különösen Balatonfüreden, az úri világ akkori gyűlőhelyén sok aranynapot látott.”³⁰ A *Budapesti Hírlap* pedig ekképp: „A sírva vígadás korszakában pedig cigánymuzsikával gyógyítottak mindent s hozzá úgy fizették a cigányt, mintha csakugyan patikárius lett volna. A legjobb volt valamennyi között a Farkas Miska. [...] Ha úri

²⁵ Kassai Vidor emlékezései. S. a. r.: KOZOCSA SÁNDOR. H. n., é. n. 200–201.

²⁶ EÖTVÖS K.: i. m. i. köt. 193.

²⁷ Idézi: NÉMETH Á.: i. m. 5.

²⁸ NÉMETH Á.: i. m. 6.

²⁹ NÉMETH Á.: i. m. 6.

³⁰ Idézi: NÉMETH Á.: i. m. 7.

háznál játszott, nóta után letette a hegedűt s a vendégek közé vegyült maga is. Szívesen szorítottak vele kezét az urak, tegeződött akárhánnyal s a szépasszonyok is szívesen hallgattak a nyalka cigányprimás bókjaira.”³¹

Fentebb már szó esett róla, hogy a 19. század első negyede híres cigányzenésének, Bihari Mihály³² volt az unokája Farkas Miska. A nemzedékeken átívelő kötődés jele, hogy később, már az 1900-as évek elején, a Farkas család egy másik tagja, a szintén győri Vince volt a fűrdőtelepi kávéház zenekarának vezetője. Ez a zenekar naponta játszott 6 és 8 óra között a Gyógy téren.³³

A fűrdői zene jelentőségét, az iránta meglévő igényt bizonyítja, hogy kevéssel az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte (azaz 1867) után bevezették a fűrdőkön az úgynevezett zenedíjat. Ez nem minden előzmény nélkül álló kezdeményezés volt, hiszen a fűrdő fejlesztésének, karbantartásának nemegyszer borsos summáját az igazgatóság egyebek mellett a vendégek által fizetendő úgynevezett gyógydíjból (*kurtaxa*) fedezte. Ennek összege Füreden kisebb-nagyobb változásokon ment keresztül az idők során, 1863-ban pl. ez a díjszabás volt érvényben: 3 nap fűrdön tartózkodás után 1 forint 50 krajcár, 5 nap után 2 forint, 10 nap után 3 forint, 10-nél több nap után 4 forint.³⁴ Az 1870-es évekre egyre több lett az olyan vendég, aki csak pár napig időzött a fűrdön — az ilyet hívták futóvendégnek —, de az olyan is, aki akár egész nyarat egy helyen töltötte. („Futóvendégek” jelenlétére azért korábban is akadt példa, így pl. Ebenhöch Ferenc győri plébános (később kanonok) 1850 nyarán csak néhány napot töltött a fűrdön: „*Július 19-én Füredre utaztam, ebéd Cseszkenen, hálás Veszprémben. 20-a reggel Füreden, kirándulás Arácsra, a Balatonon gőzösön, 21-én Tihanyba, este Veszprémig vissza, 22-én Győrött*”³⁵

1876-ban már 3 nap után 2, 5 nap után 3, 10 nap után 4, 10 nap és 6 hét között 5, 6 hét felett 6 forint volt a gyógydíj.³⁶ Emellé kellett 1870-től³⁷ zenedíjat is fizetnie a vendégeknek: 1 nap után 50 krajcárt, 3 nap után 1 forintot, 10 nap után 2 forintot (szintén 1876. évi adatok).³⁸ Az első, modern értelemben vett fűredi útikönyv, amely két évvel később jelent meg, minimális eltéréssel ugyanezeket az összegeket közölte.³⁹ Hogy a zenedíj lerovását mennyire komolyan vették, azzal kapcsolatosan szintén a fenti művet idézném: „*A névsorok kellő szerkesztése és a meghatározott gyógy- és zenedíjak pontos*

³¹ Idézi: NÉMETH Á.: i. m. 7.

³² Bihari Mihálynak emléktáblája is áll Füreden, ahol őt, valamint Pálóczi Horváth Ádám költőt (1760–1820), Csermák Antal zeneszerző, hegedűművészt (1774–1822) és Ruzitska Ignác zeneszerző, karmestert (1777–1833) mint a magyar verbunkos zene jeles képviselőit tüntetik fel. *Balatonfüred emlékjelei*, i. m. 124.

³³ ZÁKONYI F.: i. m. 241.

³⁴ ORZOVENSZKY KÁROLY: *Balaton-Füred és gyógyhatása*. Pest, 1863. 31.

³⁵ Győri Egyházmegyei Levéltár (= GyEL) N 631 Acta personalia canonici. Francisci Ebenhöch (= N 631) Kivonat sajtókezü naplóból, nagyobb kirándulások s utazásokra vonatkozólag. 1880. 4. Ebenhöch életrajzának összefoglalása: Győri Életrajzi Lexikon. <http://www.gyel.hu/tartalom/data/01720.htm>

³⁶ MANGOLD HENRIK: Balaton-Füred gyógyhatályainak és gyógyhelyi viszonyainak rövid rajza. *Adatok Zala megye történetéhez*. I. köt. Szerk.: BÁTORFI LAJOS. Nagykanizsa, 1876. 298.

³⁷ SÖRÖS PONGRÁC: *A tihanyi apátság története II. Tihany, mint fiókapátság. 1701-től napjainkig*. Bp., 1911. 428.

³⁸ MANGOLD H.: i. m. 298–299.

³⁹ JALSOVICS ALADÁR: *A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva*. Bp., 1878. 72.

beszedése végett, tartoznak a t.[ekintetes] cz.[ímzetes] vendégek megérkezésük után azonnal a bejelentési ívek rovatát kitölteni.”⁴⁰

A zenedíj bevezetését egyebek mellett az tette indokoltá, hogy többször is volt példa arra, hogy az idényre szerződött zenekarok — fizetés, vagy legalábbis megfelelő fizetés hiányában — idő előtt elhagyták a fürdőt: „A muzsikások az idén is megszöktek, mivel már több napokig semmit sem kaptak.”⁴¹ Sőt — és ez megint csak a fürdői zene iránti igényt jelzi — arra is volt példa (1859-ben), hogy a vendégekből jött létre alkalmi zenekar: „Ma reggel mentek el a zenészek, t[udni]i[llik]. a Farkas Miska bandája, s jöttek a veszprémiek. De ezek oly annyira szegények, hogy hangjegyekből játszani sem tudnak, vagy legalább igen nehezen. Van itt egy pápai református főiskolai növendék, Kálmán Farkas, ki már itt mint a dalárda vezetője egy tanulókból álló bandát alakított s meglehetősen sikerrel húzták, ő a maga bandája számára különféle darabokat is szerzett — meglehetősen ügyességgel — 3-4 hangra s azt játszták.”⁴²

Meg kell még említeni, hogy korábban is előfordult, hogy a vendégek nem csupán szavukat emelték fel a hiányosságok ellen, hanem — már aki tehetett —, az igyekezett is tenni valamit: 1839-ben Füreden megalakult az úgynevezett Fürdőhelyi Bizottság, és az ő feladatuk volt többek között, hogy gondoskodjanak az adott idényre felfogadott zenekarról.⁴³ Ugyancsak jellemző, hogy 1844-ben a visszatérő fürdővendégek egy része kidolgozta az ún. *Balaton-Füredi Vendégeket illető alapszabályokat* és ennek során olyan, később hivatalosan bevezetésre kerülő javaslatokat vetettek fel, mint például a zenedíj beszédese: „... e pénz összegnek összeszerezhetési módjai közül legcélszerűbbnek találtott egy fürdő díjnak megalapítása, mely ezennel öt pengő forintokban oly formán határoztatik, hogy minden egyes vendégnek állásához s jövedelmeihez képest nagyobb díjnak megajánlása tetszésétől függ.”⁴⁴ A Zala vármegyéhez felterjesztett alapszabályokat azonban a megye visszavetette: „Miután a bemutatott alapszabályok törvényben gyökerelve nem lévén, azok azért kötelező erővel nem is bírnának, ennél fogva a megye azok elfogadásába vagy jóváhagyásába nem bocsájtkozik.”⁴⁵

Écsy fürdőigazgató már említett, 1854. évi fürdői tanulmányútja során azt tapasztalta, hogy Ausztria és Csehország fürdőiben a vendégek által önként megajánlott díjkból fizették a fürdői zenészeket, ha pedig ez nem bizonyult elegendőnek, akkor azt a gyógydíjból pótolta ki a fürdő vezetősége.⁴⁶ Ez újabb egyértelmű jele annak, hogy a vendégeknek igencsak komoly igényük volt a zenére. Krúdy Gyula irodalmi megfogalmazásában: „... kártyánál, cigánynál, majálsnál mélyen benyúlt a bugyellárisba a fürdővendég...”⁴⁷

⁴⁰ JALSOVICS A.: i. m. 68.

⁴¹ DADAY ANDRÁS, [deési]: A régi Balatonfüredről, I. *Gyógyászat*, 1941. 15. sz. 215.

⁴² SZABADI: Levelezés. *Győri Közlöny*, 1859. 68. sz. 271. Közli: GERENCSÉR MIKLÓS: *Újdonászi ódonosságok Veszprém Vármegyéről 1857–61-ből*. Pápa, 1997. 68–69.

⁴³ ZÁKONYI F.: i. m. 352.

⁴⁴ Zala Megyei Levéltár (= ZML) Közgyűlési iratok. 1844:2931. A balatonfüredi vendégek alapszabályai (= 1844:2931) Az iratot Molnár András kollégám, a Zala Megyei Levéltár igazgatója bocsátotta rendelkezésemre. Szívességeért ezúton is köszönetet mondok. — K. Cs.

⁴⁵ ZML 1844:2931

⁴⁶ DADAY A.: *Az első magyar*, i. m. 108.

⁴⁷ KRÚDY GYULA: Nyári fény. Uő: *Balaton szívhálaszat (novellák)*. Vál.: KRÚDY ZSUZSA. Veszprém, 1991. (A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Kiskönyvtára) 24.

A továbbiakban — jobbára a kronologikus sorrendnél maradva — egy-egy konkrét példa bemutatásával kíséreljük meg felvázolni, hogy mik voltak a legfontosabb jellemzői a fürdői cigányzenének, amit a vendégek többsége nagy örömmel hallgatott. 1842-ből maradt fent a már említett veszprémi Francsics borbélymesternek az a feljegyzése, amelyben a muzsikáló cigányok dicséretét örökítette meg: „*Midőn a fürdőből kijövének, a szilasi cigányok éppen azon pillanatban kezdtek a sétatéren muzsikálni, s pompás magyar nótákkal kedveskedének.*”⁴⁸ Vélhetően ugyanezekről a cigányokról emlékezett meg a maga sajátos stílusában Francsics 1849-ben is, amikor az azévi augusztusi események sodrában a következőt említette meg: „*11-én kora reggel már hallottuk, hogy a kis táborban mily vígan tölték az éjet. Néhány városi fiataljaink a szilasi cigányokat hajták ki magukkal, kiknek kinn egész éjjel egyik csárdást a másik után kelle lerángatni hegedűjükről.*”⁴⁹

Ám ahogy írásunk elején már említettük, a fürdőkön nem volt kizárólagos a magyaroknak nevezett zene élvezete, már a reformkor éveiben sem, amely időszakhoz kapcsolódóan pedig a közvéleményben egy nagyon is hazafias szellemű vendégekkel teli Füred képe él.⁵⁰ Lássunk egy konkrét példát 1847-ből, amihez az *Életképek* c. lap tudósítójának, Tanárky Györgynek sorait hívjuk segítségül. A népszerű divatlap „újdondásza” az az évi Anna-bál némiképp feszült légkörét érzékeltette árnyalt iróniával fűszerezve: „*Társalgási tónja: előkelő, azaz német, itt-ott francia és magyar: tánca: német, kevés francia s még kevesebb magyar, s egyetlen árva mazur.*”⁵¹ A bált tehát nem éppen a hazafias szellem — pontosabban az annak nevében számon kért külsőségek sora — jellemezte. Ám Tanárky említést tesz két fiatalember látványos demonstrációjáról is, akik megunva a polkát nézni és hallgatni, reggel öt óra tájban lementek a táncterem ablakai alatt levő teraszra, s az ott talált keszthelyi zenebandával húzatni kezdték a *Hejh, hejh magyar ember össze üti bokáját* kezdetű nótát. Az természetesen nézőpont kérdése, hogy ez az eset a jogosan felháborodott hazafiak figyelemfelkeltő cselekedete volt-e, avagy csupán két — meglehet pityókás — fiatalember bárdolatlansága, de tény, hogy a reformkori Anna-bálokat eszerint nem mindig jellemezte a nemzeti viselet, a csárdás és más magyar zenék élvezete. De tény az is — és írásunk szempontjából ez érdemel figyelmet —, hogy a bálterem ablaka alatt játszott zene végül lecsalogatta a báli vendégek egy részét, akik maguk is a szabad ég alatt táncoltak tovább.

Az érme másik oldala, hogy számos olyan fürdőhely volt a mai Ausztria és Csehország területén, ahol a magyar vendégek nagy száma miatt külön figyelmet fordítottak az innen érkezőkre. Ez számos dologban megnyilvánult, így az ausztriai Gleichenbergben pl. már 1853-tól, Karlsbadban 1863-tól lehetett kapni magyar nyelvű fürdőismertetőt, ám a magyar vendégek iránti figyelmesség abban is tetten érhető volt, hogy ezeken a fürdőkön is játszottak alkalmilag magyar zenét. Jó példa erre, amikor a számos magyar által látogatott Gleichenbergbe kirándultak az 1880 nyarán Szombathelyen ülésező „magyar

⁴⁸ Francsics Károly visszaemlékezései. S. a. r. és szerk.: HUDI JÓZSEF. Pápa, 2001 (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések, 3.) 133.

⁴⁹ Francsics Károly visszaemlékezései, i. m. 256.

⁵⁰ Erre nézve: KATONA CSABA: Adatok Balatonfüred 1860-as évekbeli fejlődéséhez. *Századok*, 2002. 6. sz. 1423–1454.

⁵¹ TANÁRKY GYÖRGY: Fürdői képek. Füredi Annabál 1847. *Életképek*, 1847. aug. 22. 38.

orvosok és természetgyógyászok nagygyűlése” résztvevői is. A 120 vendéget D’Orsay fürdőigazgató és Závori fürdőorvos diadalkapuvál, magyar lobogóval fogadta, miközben a gleichenbergi fürdőzenekar a Rákóczi-indulót húzta.⁵² Érdekesség, hogy ezen a szombathelyi nagygyűlésen, illetve a gleichenbergi kiránduláson részt vett az Ebenhöch Ferenc győri kanonok is, akivel fentebb mint Füred 1850. évi vendégével találkozhatunk.⁵³

Maradva a kronologikus sorrendnél, nem hagyható említés nélkül, hogy a füredi fürdő 1848–1849-ben sem kongott az ürességtől. Olyannyira nem, hogy a két forradalmi év nyarán többen időztek Füreden, mint az 1840-es évek más esztendeiben.⁵⁴ Májusban, tehát még az idénykezdet előtt az *Ungar* c. lap például ügyes reklámfogással csalogatta Füredre olvasóit: „Az előkelő világ idén Balaton-Füreden tölti a nyarat. [...] A fürdőigazgatóság már meg is tette az első előkészületeket, s a fürdőidényre Farkas Jancsi bandáját szerződtette Párizsból.”⁵⁵ (A zenész természetesen nem a francia főváros lakója volt, amit mindenki tudott róla, csupán vendégszerepelt ott, ám tagadhatatlanul frappáns volt a megfogalmazás.) Egy évvel később, 1849-ben az elhivatott forradalmár, a „19. század legbátrabb embere”, Noszlopy Gáspár somogyi kormánybiztos tapasztalta megdöbbenve, miután a somogyi partokról Füredre érkezett, hogy szép számmal akadnak olyanok, akik nem éppen a hazáért akarnak küzdeni a nehéz időkben. Füreden tekintélyes számú vendégre lelt, amint arról testvére, Noszlopy Antal is megemlékezett: „Az itt előtünk mulatozó urak, kardcsörtető tisztviselők és úriasszonyok, akik már elparentálták a forradalmat, most Noszlopyék kedvében jártak. Volt tánc, zene és egyéb szórakozás.”⁵⁶

1849 nyarat illetően egy levélrészlet is arról tanúskodik, hogy számosan afféle mentsvárnak tekintették a fürdőhelyet. Pusztaszentmihályról Chernel Ignác⁵⁷ így írt rokonának, Chernel Eleknek Körmendre: „Múló héten a gőzösen Füreden voltam, nincs ott a régi vígság az elég számos vendégek közt, mindenki csak a sok hírekkel és újságokkal vesződik. Találkoztam sok ismerőssel, és a vasiakkal⁵⁸ is.”⁵⁹ Mátray (Rothkrepf) Gábor (1797–1875) zeneszerző, zenetörténész, író naplójának egy részlete viszont már arról tudósít, hogy vége a füredi nyugalomnak: „Bizonyos Metzger báró⁶⁰ Budán beszél, hogy a legközelebbi hetekben Füreden volt és a fürdőt használta. Múlt napokban azon-

⁵² A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése Szombathelyen. *Vasárnapi Ujság*, 1880. 36. sz. 599.
⁵³ GyEL N 631 10.

⁵⁴ 1848–1849 füredi eseményeire, az ott nyaralókra nézve: KATONA CSABA: Akiket a fürdőn ért a forradalom. A balatonfüredi fürdő 1848–49-ben. *Századok*, 2003. 5. sz. 1231–1251.

⁵⁵ *A magyar szabadságharc története napi krónikákban*. Egybeszedte: KÉRY GYULA. Bp., 1899. 295.

⁵⁶ NOSZLOPY ANTAL: Az 1848–49-ki dunántúli önvédharc pótrajzául az általános magyarkori önvédharc történetéhez. Másolat. Városi Helytörténeti Gyűjtemény, Balatonfüred. 192.

⁵⁷ Chernel Ignác 1834–1849 között Batthyány Fülöp kanizsai uradalmainak ügyésze, 1848-ban Zala megye táblabírája, 1850–1855 között zalaegerszegi, majd szekszárdi törvényszéki elnök, 1856–1861 között Sopronban úrbéri főtörvényszéki tanácsos.

⁵⁸ A Vas megyei fürdővendégek füredi jelenlétére nézve: KATONA CSABA: Vas vármegyei fürdővendégek Balatonfüreden, 1840–1918. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 2000. 4. sz. 50–66.

⁵⁹ Vas Megyei Levéltár (= VaML) XIII. 4/10. Chernel család levéltára. Chernel Ignác levele Chernel Elekhez. Pusztaszentmihály, 1849. július 28. A forrást Bajzik Zsolt kollégám, a Vas Megyei Levéltár levéltárosa bocsátotta rendelkezésemre, szívességet ezúton is köszönöm. — K. Cs.

⁶⁰ Metzger Károly báró, aki öt napot töltött a fürdőhelyen a Horváth-házban. VaML XIII. 18/25. Szentgyörgyi Horváth család iratai. No. 139. A Horváth-ház 1849. évi számadása.

ban Besze János⁶¹ országgyűlési követ parancsára öregnek, ifjúnak, sőt a fürdővendégeknek is el kellett menni a népfelkeléshez, de az említett báró, ki szintén kényszerítve volt részt venni, Fehérvár előtt megszökött tőlük.”⁶²

A forradalom és szabadságharc kitörése, majd bukása cseppet sem törte meg tehát a fürdőélet virágzását. Füreden minden a régi mederben csordogált tovább. 1858-ban pl. a Füredre ismét visszatérő Francsics borbélymester dohogott a sétányon. „A most oly híres és nevezetes veszprémi cigánybanda [...] kiűzött rendes helyére vergődvén, megszólalt a zene. [...] Aminő jólesett füleimnek a pompás zene hangja, oly kellemetlen hatással bírt szemeimre a roppant nagy krinolinok látványa. [...] Már ennél undokabb divat nem jöhetett elő az én szemeimnek. Osztán még hozzá [...] ekkora népcsoport közt, mutass nekem, édes feleségem, csak egyetlen érdekes pofát vagy testállást, melynek azt mondhatnák, hogy na, mégiscsak tűrhető.”⁶³ — fordult feleségéhez megütközve a derék iparos, akit e szerint nem sok minden kápráztatott el Füreden, ám ami mégis, az éppen a zene volt.

A reformkorral és a Monarchiával ellentétben kevésbé kutatott önkényuralom időszakából különösen sok adat maradt fenn az 1861. évi füredi fürdőidényről,⁶⁴ köszönhetően az akkor először megjelenő első füredi újság, a *Balaton-Füredi Napló* írásainak. A kéthetente, csak a fürdőidény során napvilágot látó lap első számában egyebek mellett az alábbiak olvashatóak: „Az idejű mogorva, kellemetlen s változékony időjárás sokakat visszatartóztatott a fürdőkbei (sic!) utazástól — mennyire a szerkesztőség értesülhetett, a vendégek összes száma mintegy 130-ig terjed. A társas körök máris igen élénkek s távol esnek az unatkozástól, a sétatéri és asztali zenét jelenleg a veszprémi igen jól szervezett zenekar végezi.”⁶⁵

E szerint tehát az előidényre a közeli Veszprémből szerződött zenekart a fürdőigazgatóság. Tekintettel azonban a vendégek alacsony számára, gyanítható, hogy kiválasztásukban leginkább a földrajzi közelség volt a döntő tényező — gondoljunk csak vissza az írásunk elején olvasható esetre, amikor 1859-ben a Farkas Miska zenekarának pótlására ugyancsak Veszprémből érkezett muzsikusok helyett végül maguk a fürdővendégek hoztak létre alkalmi „hangászkat”! Tovább forgatva a *Balaton-Füredi Naplót*, a gyanú bizonyossággá válik, hiszen mire igazán beindult a fürdőélet — azaz június második felére —, már mások húzták a talpalávalót. 24-én ugyanis megérkezett Füredre az a szegedi zenekar, amellyel az egész főidényre szerződött az igazgatóság. Ők még aznap kiálltak zenélni a sétányra. Mi mást, mint a Rákóczi-indulót játszották bemutatkozásként, ami jószerivel nyílt lázongással ért fel ebben az időben. A zenekar „... a sétatéren jelen volt s fegyelmezett része által a közönségnek megtapsoltatott s megéljeneztetett.”⁶⁶ Bizonytalannal nem véletlen, hogy ez a banda egészen a Tisza mellől, a cigányzenéjéről híres Szegedről költözött egy idény erejéig a Balaton mellé. Ezúttal kétségtelenül a minőség volt mérvadó a kiválasztásban.

⁶¹ Besze János (1811–1892) 1848–1849-ben Esztergom képviselője, 1849 júliusában Fejér megye kormánybiztosa, 1861-ben Esztergom képviselője, 1869-ben a pénzügyi törvényszék elnöke.

⁶² MÁTRAY GÁBOR: *Töredék jegyzmények Magyarország történetéből 1848/49-ben*. Bp., 1989. 245.

⁶³ FRANCICS K.: i. m. 393.

⁶⁴ Az az évi fürdőidény eseményeire nézve: KATONA CSABA: *A balatonfüredi nyár — anno 1861. Pannon Tükör*, 2001. 2. sz. 12–23.

⁶⁵ Hírharang. *Balaton-Füredi Napló*, 1861. 1. sz. 6.

⁶⁶ Hírharang. *Balaton-Füredi Napló*, 1861. 2. sz. 13.

A zene népszerűségét markánsan igazolja, hogy a Füreden mulatozó, Tihanyba hajókirándulásra induló, mulatozó főurak, amikor június 24-én vízre szálltak, magukkal vitték a zenészeket. Már eleve a zenekar kísérete mellett vonultak a kikötőbe, majd a velük együtt léptek a fedélzetre, ahol „... *nagyjaink nyugodtan s a táj szépségének gyönyöreiben kéjelegve folytatják utjukat egész a tihanyi zárdaorom alá. [...] A legfinomabb, legkedélyesebb magyar zamatú társalgás folyt szép hangzatú anyanyelvünkön, különösen Zichy Manó gróf és Inkey Ádám zalai képviselő uraknak jó kedélye igen kedvesen derítte a társaság minden kisebb koszorúit.*”⁶⁷ Az utasok egy része Tihanynál kiszállt, a többieket Révfülöpig vitte a hajó, majd onnan újfent Tihanynak tartottak, hogy felvegyék az ottmaradtakat, közben pedig a fedélzeten táncmulatság vette kezdetét: körmagyart és csárdást táncoltak. Tízkor értek vissza Füredre, ahonnan a kikötőből ismét zene és fáklya mellett vonultak a szállásaikra.

A fürdői cigányzenének a közvélemény előtt talán legismertebb formája a szerenád. Az ablak alatt játszott éjjelizene azonban nem csupán a szerelem, hanem a tisztelet jele is lehetett — természetesen a kettő nem feltétlenül zárta ki egymást, de először utóbbira hoznék példákat. Így 1861-ben az idény első szerenádjával a fürdővendégek többek között a jeles fürdőorvos, Orzovenszky Károly⁶⁸ feleségét tisztelték meg, pár nappal később pedig éjjelizenét adtak Lichnovszky hercegnek, egy Hegedüs nevű kanizsai ügyvédnek és Inkey Ádám képviselőnek is.⁶⁹

Megszakítva az eddigi időbeli sorrendet, a szerenádok esetében néhány más példát is megismertettünk az alábbiakban az olvasóval. Így pl. gróf Zichy Géza, aki 16 éves korában egy vadászbalesetet követően — amelyben fél karját elvesztette — testileg-lelkileg felépülni utazott Balatonfüredre, később finom humorral így írta le ottani életvitelét: „*Bohó, zajos élet kezdődött, bálók, csónakázások, szerenádok, színház stb. voltak napirenden. [...] Szórakozásaim és mulatozásaim aggodalmas méreteket kezdtek öltetni, a kúra igen jól sikerült.*”⁷⁰ Még hozzá olyannyira jól sikerült, hogy Zichy Gézát az édesapja — hírért véve fia fürdői életvitelének — táviratban rendelte haza a fürdőről...⁷¹ (Zenéről szóló írásban nem lehet említés nélkül hagyni, hogy az ifjú gróf később — fél karja dacára — európai hírnév zongorista lett, pályafutása csúcspontján pedig a fővárosi Operaház zenei intendánsa volt.)

1873-ban Táncsics Mihály Eszter leányát (1856–1881) és férjét, Csorba Gézát (1849–1908) üdvözölték ekképp a fürdőn: „*Ma reggel igen kellemes meglepetésben részesültünk. Ti. ablakunk alatt szólt a zene. Üdvözölni jöttek minket.*”⁷²

Az éjjeli zenéket illetően feltétlenül külön említést érdemel a 19. századi Füred híres-hírhedt alakja, a ma már Jókai, Krúdy, Eötvös Károly és mások révén irodalmi alakká

⁶⁷ Hírharang. *Balaton-Füredi Napló*, 1861. 2. sz. 14.

⁶⁸ Orzovenszky Károly (1815–1876) a 19. századi Füred egyik legkiválóbb fürdőorvosa volt. Rövid életrajza legújabbban: *Balatonfüred emlékjelei*, i. m. 58.

⁶⁹ Hírharang. *Balaton-Füredi Napló*, 1861. 7. sz. 55.

⁷⁰ ZICHY GÉZA: *Emlékeim*. I. köt. Bp., 1912. 120.

⁷¹ Zichy Géza balatonfüredi fürdőzésére nézve (fent említett emlékirataim kívül): KATONA CSABA: A szórakozás legális és illegális formái Balatonfüreden: éji zene, mulatság, szerencsejáték, prostitúció. *Hedonizmus*. Fel. szerk.: BANA JÓZSEF. Győr, 2001. (Győri Tanulmányok, 25.) 17–28.

⁷² *Táncsics Eszter és Csorba Géza naplója*. Szerk.: BUZA PÉTER. Bp., 1994. 58.

nemesülő Bizay Mihály, a nemzet bárója.⁷³ Porzó (Ágay Adolf) egyebek mellett ezeket jegyezte fel róla: „Működésének főterét [...] Balaton-Füred szolgáltatója. Egykor, midőn még nagyobb volt a fogékonyság pozsgásabb tréfa iránt, rendezett ő nem minden elmés-ség nélkül nyáron is farsangi bolondériákat vízen és szárazon, éjjeli zenét fura figurák-kal. Mezei virágfüzerekkel ékesítette föl művészek ajtaját, úgy, hogy a szobájába vagy be nem mehetett, vagy onnan ki nem jöhetett az ünnepelt.”⁷⁴

Ámbár a fürdői mulatozás legszelídebb válfajához tartoztak a szerenádok, néha bizony előfordult — amint a Bizayra vonatkozó fenti idézet azt sejtetni engedi —, hogy azok tivornyába csaptak át. Az bizonyos, hogy egyre inkább zavarták az éjjel pihenni vágyó részét a fürdőközönségnek, ezért aztán az éji zenéket a füredi fürdőbizottság idővel szabályozni volt kénytelen: „Éji zenét 10 órától adni nem szabad. Kivételt képeznek az előre bejelentetett és engedélyezett bálók.”⁷⁵ Pedig az állandó panaszok miatt már 1853-ban írásban tett ígéretet a fürdővezetőség: „Gondoskodva lesz, hogy a betegek éji nyugalma semmi lármás mulatság által ne zavartassék.”⁷⁶ 1873-ban azonban Táncsics Eszter és Csorba Géza nyugalma még mindig zavarta a zene, igaz épp az Anna-bál éjszakáján: „A quade roblee⁷⁷ éppen ablakunk elé lett fölállítva. Lárma és zaj folytonos növekedést mutattak volna a hangmérőn.”⁷⁸

A szerenád témáját lezárva végül lássunk egy hosszabb, ám feltétlenül hiteles leírást egy olyan hölgytől, aki maga is kapott éji zenét hódolójától. A már idézett Slachta Etelkát érte az a megtiszteltetés 1841 szép nyarán, hogy udvarlója — későbbi férje — Szekrényessy József⁷⁹ megjelent ablaka alatt néhány cigányzenéssel (akiket érdekes módon — lásd fentebb Farkas Jancsi esetét — Etelka is párizsi cigányoknak nevez): „Egyszerre szunnyadozásomból kimondhatlan édes hangok ébresztenek fel — felülék — hallgatózék — szerenád vala. Anyám is már ébren vala félkedvetlenül, hogy álmában háborítotték. [...] Az ablakot kinyitám. — »Miért? Hisz úgy is hallhatod?« — »Igen, de én látni is akartam, látni ki azt hozá.« Mert valóban galant⁸⁰ udvarlóim mindenikére eshetett sejtésem. Az ablakot betevém, de nem csukám. Ama kimondhatlan fájdalmas érzetű polonézt játszák párizsi cigányaink, oly édesen, oly búsan, mintegy beköszöntőül, a hangok majd hízelegve, majd fájdalmasan hatottak fel. Szívem hallhatóan dobogott; alig merem lélegezni, indulatos ábrándjaim után, belső tusám, harcaim, az oly dús eseményű nap után — még ez is! Füreden az idén először nékem hozatik szerenád —

⁷³ Bizay személyére nézve: KÖHN DÁVID: A nemzet bárója (Visszaemlékezés Bizay Györgyre [sic!]). Uő: Az élet alkonyán: visszaemlékezések. Gyula, 1937. 219–224.; KATONA CSABA: A „nemzet bárója”, aki már életében legenda lett. *Homo ludens I.* Fel. szerk.: BANA JÓZSEF. Győr, 2002. (Győri Tanulmányok, 26.) 35–46. A gyulai eredetű Bizay származására, illetve 1848–49 előtti — jórészt ismeretlen — tevékenységére nézve Békés vármegye közgyűlésének iratanyaga tartalmaz értékes adatokat: Békés Megyei Levéltár. Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratai. IV. A. 1. b. 1911/1825, 1926/1825. Az iratanyag rendelkezésemre bocsátásáért Erdész Ádám kollégámnak, a Békés Megyei Levéltár igazgató-helyettesének tartozom köszönettel. — K. Cs.

⁷⁴ PORZÓ [ÁGAY ADOLF]: *Utazás Pestről Budapestre, 1843–1907.* Bp., 1908. 231.

⁷⁵ JALSOVICS A.: i. m. 69.

⁷⁶ ORZOVENSZKY KÁROLY: *Orvosi jelentés 1856-ki Balaton-Füredi fürdő-évszokról.* Pest, 1857. 3.

⁷⁷ Nagyméretű, négyoszlopes, több részből összeszerelt emelvény, amint a zenekar játszott (francia).

⁷⁸ Táncsics Eszter és Csorba Géza, i. m. 65.

⁷⁹ Szekrényessy József (1811–1877) ügyvéd, Széchenyi István gróf korábbi joggyakornoka, a Nemzeti Casino és a Pesti Lovaregylet első titkára. Az ő és Slachta Etelka házasságából született Szekrényessy Kálmán, aki elsőként úszta át a Balatont Füred és Siófok között. 1880. augusztus 29-én.

⁸⁰ Udvarias (francia).

még eddig senkinek sem hoztak —, tehát ebben is én [vagyok], leginkább kitüntetve. Ezt követé *ouverture*⁸¹ Normából.⁸² Anyám elaludt. Csendesen tapodva csúsztam a pamlaghoz, az asztal fiókját nesz nélkül kihúzá, s a szemüveget kivevém; kinyitám most ablakom, az *iplagot*⁸³ csendesen egy kissé félre tolám, s az így nyert résen lövellém fürkésző pillantásom le. Az ablak alatti kertecskében felállítvák barna hangászink. Minden halálcsendes; alig mertek hangolni, s az éj szent csendét az édes, harmóniateli hangokon kívül egyetlen szó, de még csak susogás sem hasítá. Harmadik darab Egressy⁸⁴ kimondhatatlan édesbús »kesergője« vala; valóban úgy játszva, mint Józsi⁸⁵ még soha sem játszott jobban — mintha ő is áthatva lett volna azon érzéstől, szívem meglágyítani, bús érzésit a viszonzatlan szerelmet hozónak lefesteni. Ezt követék a kellemes Reménysugarak⁸⁶ erre a bájos Riquiqui,⁸⁷ erre a kedves polka, s most A Portici néma⁸⁸ *ouverture*je, s záradéku Rákóczi indulója. Minden mintegy elővárásolva; nem lehetett itt *indiquant*⁸⁹ szózatot hallani; minden már előre megrendelve volt! De ki a hozó? A kerten kívül, egy alak állott. Két más alak közelede most — ezek felé tartott most az első — de még csak susogást sem hallhattam. Azonban az első alak cigarrót⁹⁰ szítt — ennek világánál ösmerék Szekrényessyre. A másik kettőt ki nem vehetém. Csillagos volt az éj, de mégsem világos. Midőn a zenének vége vala, a hangászok a hegynek mentek le, a három alak együtt susogott s a mellékkapunak tartott. Kinyitám az *iplagot* — ismét minden csendes vala —, szemeim a csillagok milliárdjára tapadt. Hirtelen szél támadt, sötét felhőket úsztatott az égre s a messze láthatáron, egy pár villám kígyózott könnyen le — felingerült helyzetemben kedvem vala ebből jóslatot húzni. Nyilván Szekrényessy — ne *dissimulons pas*⁹¹ — hívém, hogy ő hozá a szerenádöt — s az ég utána beborul. Nékem hozzon ez borút, vagy csak neki? [...] Még soká néztem ki az éjbe — nem tudtam, örvendjek e, vagy búsuljak?⁹²

Etelka később természetesen megpróbálta kideríteni, hogy ki is volt az éji zene megrendelője — ki máshoz fordulhatott volna, mint a zenészekhez: „*Tercsi biztatásomra — valljon hazudand-e a cigány —, kérdé az egyik barnát, ki csinálta tegnapelőtt a zenét a Glaser-háznál?*”⁹³ — »Nem tudom.« — volt a válasz — »Tán Józsi tudja.« — »Ő csalfa!« A cimbalmos előttem ült, s egyre gyönyöködtete szólóival melyeket, *pour son amusement*⁹⁴ játszott.⁹⁵ Szekrényessy, aki nem vállalta nyíltan, hogy ő adta a szerenádöt, később — Etelka jelenlétében — arról érdeklődött Slachtaék szobalányánál —, hogy

⁸¹ Nyitánya (francia).

⁸² Vincenzo Bellini (1801–1835) operája.

⁸³ Spalettát.

⁸⁴ Egressy Béni (1814–1851), a *Szózat* zeneszerzője.

⁸⁵ A muzsikus cigányok prímása.

⁸⁶ Joseph Lanner (1801–1843) keringője.

⁸⁷ Dalcím.

⁸⁸ A portici néma (*Der Stumme von Portici*) Daniel-Francois-Esprit Auber (1782–1871) főműve.

⁸⁹ Rámutató — itt: irányító, a zenét kérő (latin).

⁹⁰ Cigaretta (olasz).

⁹¹ Ne titkoljuk, ne színleljünk (francia).

⁹² KATONA CSABA: „Menj, menj leány, vegyülj a multság zajába ...” Schalchta Etelka balatonfüredi naplója (2. rész). *Soproni Szemle*, 2002. 3. sz. 260–262.

⁹³ A Glaser-ház a főleg Krúdy balatoni novellái révén híressé vált Esterházy fogadóit takarja, amelyet ekkor bérlőjéről — Glaser (Glázer) Lipót — hívtak így a kortársak. Slachta Etelka és édesanyja itt szálltak meg.

⁹⁴ A maga szórakozására (francia).

⁹⁵ KATONA CS.: „Menj, menj leány, i. m. 267–276.

miként aludt Etelka édesanyja, a báróné: „*Már ma a kávéházba hallám, hogy Glasernál éji zene vala.*” *Most Resit kérdezné, hogyan aludt a bárónő ma éjjel, ennek válasza: „Nem a legjobban, mert álmában háborították a kisasszonynak hozott éji zene által!”*⁹⁶ Az Etelkának adott szerenád történetét pedig zárjuk le egy érdekes adalékkal, a cigányoknak fizetett honorárium összegével, köszönhetően annak, hogy a naplóíró leány megtudta, mibe is került udvarlójának a szerenád: „*Pénteken Casimir*⁹⁷ *mondá Szekrényessyhez: — »Hallom, éji zenét kaptál?» — »Én-e? Szép nevetséges volna! Ugyan nem is tudnám, ki csinálna nekem zenét, de valóban kívánnám tudni, kit illetett a zene közelemben!» — »Hát téged! A cigányok tisztelkedni akartak előtted.» — »Még-köszönném! E tiszteltetés 10 pengőmbé kerülne!»*⁹⁸

Visszatérve 1861-be: a zene a politikai jellegű megmozdulásoknak is fontos része volt. Július 11-én Füredre érkezett az 1848–1849 után 1861-ben először összehívott országgyűlés alsóházának elnöke, Ghiczy Kálmán.⁹⁹ Programját azzal kezdte, hogy Inkey Ádámmal és Nyári Pál szolgabíróval megtekintette a színház esti előadását, majd ezt követően fáklyás tömeg vonult Ghiczy szállásához a zenészek kíséretében, akik ezúttal is a Rákóczi-indulót játszották. A *Szózat* eléneklése után Hertelendy Károly, „*Zala megyei éltes földbirtokos, a fürdői és színház bizottságnak érdemtelen tagja*” mondott beszédet, amelyben köszöntötte Ghiczyt. Ismét a *Szózat* következett, majd „*Vezérle nevezetű pesti jogász, a fiatalságnak fénycsillaga*” tartott szónoklatot. Ekkor Ghiczy megjelent szállása ablakában: „*Legnagyobb leve a csend — mindenki látá, miként az ország elnöke kíván szót emelni. Még a lombok levelei sem suhogának.*”¹⁰⁰ Ghiczy úgy fogalmazott, hogy az őt ért megtiszteltetés valójában az országgyűlésnek szól: „*... válságos idöket élünk, [...] a legnehezebb feladat [...] az országgyűlésnek jutott: mely hazánk javát s boldogságát a fegyveres erő és hatalom ellenében csupán a jogosság erkölcsi fegyverével védheti.*”¹⁰¹ A „*roppant néptömeg*” éljenzéssel fogadta Ghiczy beszédét. A felvonulók végül Kisfaludy Sándor szobrához mentek,¹⁰² ahol további beszédeket követően végül a lassan eléggő fáklyákat halomba rakták, miközben a zenekar a *Himnusz*t játszotta. (Ismét hangsúlyoznám azonban, hogy még ebben a politikailag olyannyira túlfűtött légkörű évben sem volt kizárólagos a magyar zene [cigányzene]. A Balaton-Füredi Napló tudósítója az egyik táncmultság rendezőit az alábbiak miatt róttá meg: „*... nekem sehogy sem volt ínyemre, azt a cotillont két egész órahosszat járták, aztán az a sok polka, zepperl, s Isten tudja mi még, magyar ruhásokhoz csárdás illik csak gyönyörűn, más oly kirívó s majdnem nevetséges.*”¹⁰³)

Érdekes adaléka a zenészek anyagi javadalmazásának, hogy a Szegedről szegődött zenekar augusztus 2-án (tehát immáron túl az idény csúcspontját jelentő Anna-bálon)

⁹⁶ KATONA CS.: „*Menj, menj leány*, i. m. 267–276.

⁹⁷ Inkey Kázmér.

⁹⁸ KATONA CSABA: „*Menj, menj leány, vegyülj a multság zajába ...*” Schalchta Etelka balatonfüredi naplója (3., befejező rész). *Soproni Szemle*, 2002. 3. sz. 338.

⁹⁹ Hírharang. *Balaton-Füredi Napló*, 1861. 6. sz. 45.

¹⁰⁰ Hírharang. *Balaton-Füredi Napló*, 1861. 6. sz. 45.

¹⁰¹ Hírharang. *Balaton-Füredi Napló*, 1861. 6. sz. 45.

¹⁰² A szoborra nézve: FÁRA JÓZSEF: *Kisfaludy Sándor balatonfüredi két szobra*. Zalaegerszeg, é. n. [1938] 1–8.; PRAZNOVSZKY MIHÁLY: *Kisfaludy Sándor szobrának felavatása Balatonfüreden 1860. június 11-én* (Adalékok az irodalmi kultusz kialakulásához) *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 19–20. Veszprém, 1993–1994. 519–534.

¹⁰³ Hírharang. *Balaton-Füredi Napló*, 1861. 10. sz. 78.

táncvigalmat hirdetett meg a fürdőn azzal a céllal, hogy a bevételből fedezze hazautazásának költségeit.¹⁰⁴ Ugyanaznap este lépett fel — maradva a zenénél — Auer Lipót hegedűművész (később a szentpéteryári cári konzervatórium világhírűvé váló professzora¹⁰⁵).¹⁰⁶ A szegedi zenekar ennek ellenére megfelelő bevétellel zárhatott, mert augusztus 19-én elutazott Füredről, de távozása előtt még egy igen udvarias gesztussal tisztelgett a fürdő vezetői és nevesebb vendégei előtt: „*Augusztus 17-én és 18-án a felügyelőség, orvosok s minden tekintélyesebb fürdői hivataloktól egyenként, saját szállásukon, tisztelgetből éji zenével búcsúztak el.*”¹⁰⁷ A helyükre — aligha meglepő módon — ezúttal is Veszprémből érkezett egy másik banda, ami azért azt mutatja, hogy kellett lennie annyi vendégnek, hogy a fürdőigazgatóság érdemesnek tartotta új zenekar szerződtetését (ha nem is Szegedről). 29-én ez a veszprémi zenekar a parton játszott, majd aznap este táncestély is volt az egyik vendéglőben, sőt szeptember 1-jén, amikor a még a fürdőn idéző arisztokraták és „*köreik*” Szántódra, majd Szigligetre hajóztak, ahol Kisfaludy Sándor műveiből tartottak felolvasást, a füredi visszatérés után ismét táncestélyre került sor.

A különösen ünnepélyes alkalmak sem nélkülözték a zenét. Amikor a későbbi Tagore-sétányt 1865-ben felavatták,¹⁰⁸ az a „haza bölcse”, Deák Ferenc nevére kapta: „*A lakoma, víg zene hangjai, s a Balatonon rendezett díszes tűzijáték fénye mellett folyt s midőn vége felé járt, a tihanyi konvent tisztelt, ősz hajú adminisztrátora fölemelé poharát s lelkes szavakkal felköszönté Deák Ferencet, mint az új sétatér keresztatyját.*”¹⁰⁹

Mindamellet a fürdői zene igazi jelentősége éppen nem az ünnepélyes alkalmakban rejlik, hanem sokkalta inkább abban, hogy szerves és fontos része volt a mindennapoknak. Táncsics Mihály hullámlázó kedélyű Eszter leánya 1873-ban szinte tételszerűen sorolta fel füredi napirendjét, amelyben szinte megbújva, a napi ismétlődő programok részeként találhatjuk meg a zenehallgatást: „*Reggel korán mentünk a sétatérre, ittunk és járkáltunk. [...] A vízivást elvégezvén reggelizni mentünk. Ezután feljöttünk. [...] Géza elhozta a vendégek névsorának legújabb számát. A mama [...] fürdőbe ment. [...] Géza írta a fürdői levelet. Mi is lementünk a fürdőbe. [...] Feljöttünk ebédelni. [...] Ebéd után aludtunk. Felkeltünk, öltöztünk s átmentünk Rabschhoz:¹¹⁰ a mamáék meleg kávéztak, én jeges kávéztam. [...] Lementünk a Balaton-partra járkálni. Jött a hajó. [...] Még egy keveset sétáltunk [...] s azután feljöttünk az igazgatóhoz.¹¹¹ [...] Mondta, hogy csak menjünk el a mai bálra. [...] Lementünk a B[alaton] partra zenét hallgatni. Feljöttünk öltözni. Ma a verandán vacsoráltunk. A terembe 10 órakor mentünk be, igen kevesek voltak. [...] Táncoltam egy, mondj egy egész négyest, keringőt és lengyelkét. [...] 11-kor hazajöttünk és lefeküdtünk.*”¹¹²

Összességében tehát a 19. századi Balatonfüred fürdői időzésének elmaradhatatlan része, fontos és meghatározó jelentőségű eleme volt a cigányzenészek játéka. A cigány-

¹⁰⁴ Hírharang. *Balaton-Füredi Napló*, 1861. 11. sz. 86.

¹⁰⁵ RAKOS MIKLÓS: Emlékezés Auer Lipótra. *Horizont*, 1980. 3. sz. 13.

¹⁰⁶ Hírharang. *Balaton-Füredi Napló*, 1861. 11. sz. 95.

¹⁰⁷ Hírharang. *Balaton-Füredi Napló*, 1861. 14. sz. 109.

¹⁰⁸ Deák Ferenc füredi kötődésére nézve legújabban: KATONA CSABA: *Deák Ferenc és Balatonfüred*. Balatonfüred, 2004 (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 14.) 1–114.

¹⁰⁹ TANKRÉD: Deák Ferenc Balaton-Füreden. *Hazánk s a Külföld*, 1865. 32. sz. 510.

¹¹⁰ A Nagyvendéglőbe. Rabsch Róbert a Nagyvendéglő bérlője volt.

¹¹¹ Écsy Lászlóhoz.

¹¹² *Táncsics Eszter és Csorba Géza*, i. m. 60–61.

zene még ma is része a tópart idegenforgalmát meghatározó sajátos kultúrának, jóllehet korántsem kizárólagosan, ám mint láthattuk, ez már az 1800-as években sem így volt — olyannyira nem, hogy Écsy fürdőigazgató pl. arra tett javaslatot 1854. évi fürdőügyi tanulmányútját követően, hogy a Balatonon velencei sajkákat kell elhelyezni, amelyen a szerelmes párok este gitár zenéje mellett csónakázhatnak.¹¹³ A népszerű zenekarok tagjaként a tehetséges és szerencsés cigány fiatalok kiemelkedhettek környezetükből, az ismert zenészek egy része sikerrel igyekezett generációról generációra átadni tudását gyermekeinek, akik így maguk is részesei lehettek az adott társadalom polgári és nemesi elitje szórakozásának. Megismerhették a középosztály életvitelét, szerencsésebb, jobb körülmények között élhettek, mint a cigányság döntő többsége, sőt az olyan, igazán kiemelkedő tehetségek, mint az oly sokszor emlegetett Farkas Miska, még a művészi elismerést is kivíthatták. Mindez azonban korántsem jelentette azt, hogy teljes mértékig megnyíltak előttük a társadalmi felemelkedés útjai: a cigányzenészsre cigányzenészként volt szükség a fürdőn. Gondoljunk csak arra, hogy még halálakor is megemlékeztek a lapok arról, hogy vegyült az úri társasággal, de füredi távozása mögött vélhetően épp ez húzódtott meg.

Sajátos ellentmondást hordoz, hogy a cigányság képviselői együtt szelheték a hullámokat pl. 1896-ban a Balatonon a magyar arisztokrácia jeleseivel. Az 1882-ben a Balaton Egylet sportszakosztályaként létrejött Stefánia Yacht Club tagsága lényegében kizárólag a főnemesség soraiból került ki. A Club képes volt igen látványosan felpezsdíteni a csendesen folydogáló fürdői napokat, jó példa erre a névadónak, Stefánia özvegy trónörökösének a millennium évében megejtett látogatása alkalmával tartott ünnepségsorozat: „A sok ünnepség és fogadtatás keretébe remekül illeszkedtek bele a főhercegnő tiszteletére rendezett vitorlásversenyek. A versenyeket tűzijáték és pompás halvacsora fejezte be, Esterházy Mihály gróf a vacsorán egyszerre száz üveg francia pezsgőt bontott, a rengeteg italt természetesen nem tudta meginni a vendégsereg. Három napig részeg volt minden pincér Füreden a halvacsora italmaradékától. A halvacsora utáni napon nagy teniszverseny volt, majd nagy kirándulás az összes vitorlás hajókkal a Nagybalatonra. A cigányokat is elvitték erre a kirándulásra, és nagy mulatságot csaptak az urak a vízen. Enni-innivaló bőven volt minden egyes hajón, a motoros hajók pedig kíséretkép mentek a hajókkal, hogy ha a szél el találna állni, ezek vontassák a vitorlás hajókat haza. Ez be is következett és ekkor összeállították az Alma, Álom és Arám hajókat¹¹⁴, összekötözve ezek egy nagy báltermet alkottak és hazáig táncoltak a vendégek a motorosok vontatása mellett.¹¹⁵ Megérkezés után nagy vacsora és természetesen ezután ismét a klubházban reggelig tánc volt: 9 órakor reggel pedig ismét kezdetét vette a beféjező vitorlásverseny.”¹¹⁶

Végezetül nem lehet nem említést tenni egy Magyarországon kevésbé ismert forrásról. 1870-ben egy útleírásokat tartalmazó kötet jelent meg Angliában *Illustrated travels*:

¹¹³ DADAY A.: *Az első magyar*, i. m. 112.

¹¹⁴ Érdekességként említeném meg, hogy az Egylet előbb Richard Young, majd Ratsey E. Mihály által irányított üzemiében ez a három jacht készült el először. DEZSÉNYI MIKLÓS–HERNÁDY FERENC: *A magyar hajózás története*. Bp., 1967. 147.

¹¹⁵ Jellemző az is, hogy kik voltak a jachtok tulajdonosai: az *Alma* Esterházy Mihályé, az *Álom* Andrássy Gézáé, míg az *Arám* Károlyi Lászlóé volt. GONDA BÉLA: *A magyar hajózás*. Bp., 1899. 176.

¹¹⁶ GYAPAY NÁNDOR: *A magyar vitorlássport története*. Bp., 1927. 21.

a record of discovery, geography and adventure címmel.¹¹⁷ Szerkesztője a Royal Geographical Society segédtitkára, H. W. Bates volt. Ebben található egy Magyarországgal foglalkozó írás is, aminek szerzőjeként bizonyos R. H. Busk szerepel. A leírás röviden foglalkozik a Fertő-tóval, majd áttér a Balatonnak és környékének, elsősorban Balatonfürednek és Tihanynak a bemutatására. Nem mehetünk el szó nélkül a szerző személye mellett sem: feloldva az R. H. rövidítést, megtudjuk, hogy a két betű a Rachel Harriette nevet takarja és a szerző nem más, mint egy mélyen vallásos, magyarországi útja idején mindössze 30 év körüli fiatal hölgy.¹¹⁸ Teljes neve Rachel Harriette Busk — a nem éppen angolos hangzású név onnan ered, hogy a család őse csupán a 18. század elején települt át Normandiából, és a család eredeti neve Du Busc volt. Rachel Harriette édesapja, az idősebb Hans Busk (1772–1862) vagyonos ember volt, fontos közigazgatási tisztségeket töltött be, de szabadidejét különféle tanulmányokra fordította. Érdeklődését és tehetségét jelzi, hogy több verseskötete is megjelent. Az 1831-ben született Rachel Harriette a legfiatalabb gyermeke volt öt lánya és két fia közül — az idősebb fiú, az ifjabb Hans Busk (1815–1882) szintén jeles személyiség volt mint az önkéntes lövészegyletek fejlesztésének apostola, másrészt mint a hajózás lelkes híve, egyben több jacht tervezőmérnöke, valamint jó hírű gasztronómus.¹¹⁹ Ebben a kulturálisan pezsgő, nyitott környezetben Rachel Harriette gondos nevelést kapott, rövid idő alatt több nyelvet sajátított el és megmutatkozott élénk érdeklődése a szellemi néprajz iránt. 1858-ban katolizált, majd érdekes módon követte példáját négy húga és fiatalabb fivére is. 1862-ben Rómába költözött és ettől fogva haláláig itt élt. Közkedvelt alakja lett Róma társadalmának, baráti társaságához tartozott többek között Giacchino Pecci kardinális, a későbbi XIII. Leó pápa is. Fő irodalmi tevékenységét néprajzi irányú érdeklődése határozta meg. Több kötetet jelentetett meg névtelenül (*Patranas or Spanish Stories, Sagas from the Far East: Kalmouk and Mongol Tales* stb.) és saját neve alatt is (*The Folk-lore of Rome, The Valleys of Tirol* stb.), emellett mintegy ezer népdalt és népmondát gyűjtött össze utazásai során, melyeknek fő célpontjai Itália, Spanyolország és Ausztria voltak. A mozgalmas életű Rachel Harriette 1907-ben hunyt el, a *The Times* nekrológban emlékezett meg róla.

Magyarországi útleírása az 1860-as évek állapotait tükrözi. A kéziratot vélhetően 1869-ben készítette el: ezt igazolni látszik az, hogy a könyv 1870-ben jelent meg, valamint az is, hogy a szerző a három éve kiszáradt Fertő-tóról ír; az pedig az 1860-as években 1866-tól 1869-ig volt ebben a szomorú állapotban. Ami leírásából e helyt számukra rendkívül érdekes az az, hogy balatoni útja során találkozott egy cigányemberrel, akivel a déli partról Tihanyba együtt kelt át a Balatonon. Néprajzi irányú érdeklődésénél fogva szóba elegyedtek. Talán megbocsátja az olvasó, hogy alább hosszás idézet következik,

¹¹⁷ The lakes of western Hungary and the dwellers on their banks by R. H. BUSK. *Illustrated travels: a record of Discovery, Geography, and Adventure*. Edited by H. W. BATES, assistant secretary of the Royal Geographical Society. With engravings from original drawings by celebrated artists. Cassel, Petter and Galpin: London, Paris and New York. Reprinted from: *Illustrated travels: a record of discovery, geography and adventure, volume 2*, (1870), pp. 138–141 on the occasion of the first conference of Hungarian local studies librarians held at Sopron 26–28 July 1995 by IAN MAXTED, Country Local Studies Librarian, Devon Library Services.

¹¹⁸ A szerző életrajzi adatainak lelőhelye: *The dictionary of national biography. Supplement. January 1901–December 1911*. Volume 1. Abbey–Eyre. Edited by: SIDNEY LEE, [Sir] Oxford, 1912. 276.

¹¹⁹ A szerző édesapjára és fivérére vonatkozó adatok lelőhelye: *The dictionary of national biography. Volume 3. Brown–Chaloner*. Edited by: LESLIE STEPHEN [Sir] and SIDNEY LEE. [Sir]. Oxford, 1886–1887. 491–492.

amelyben nem csupán a cigányzenéről, de másról is vall majd másfél évszázad távlatából az ismeretlen nevű cigányember Rachel Harriette Busk tolmácsolásában.¹²⁰

* * *

„Itt a tó visszahúzódó szegélye végtelen kiterjedésű parlagot hagyott maga után: ez a senki földje kényelmes táborhelyévé vált a cigányoknak, ahol olyannyira jellegzetes körülményeik között élhetnek. A Balatonhoz¹²¹ tett első utam alkalmával ott találtam magam e sivárság közepén, azon az elhagyott vidéken, ahol Szöllös van. [...] Úgy tűnt, a vízpart nincs messze és Tihany olyannyira szembeszökően rajzolódott ki a nyugati nap fényében, hogy úgy véltem, csupán kisebb nehézségeim adódhatnak a távolság leküzdésében. Kimerítően hosszú időn át gázoltam előre a homokon, a víz látszólag mégis ugyanolyan messzire volt, akármennyit haladtam is előre. Hirtelen egy félmeztelen alak bukkant elő az általam egyfajta csónakházaknak vélt sátrak egyikének rejtekéből és tört németiséggel megszólított: átvette a poggyászatot, előkiáltotta a révészt és még sok minden mást is csinált, ami nekem nem is volt szándékomban, de én ráhagytam, mivel rajta keresztül kedvező lehetőségem nyílt néprajzi tudásom bővítésére. Sima barna bőre, formás, fedetlen végtagjai, keskeny, ferde szemei és sötét, göndör haja elárulták nekem cigány voltát: ilyen tiszta keleti típussal még sohasem találkoztam. Ugyanakkor az ő furcsa szóhasználata lehetővé tette számomra azt, hogy megértem, fajtájának jellemzői közül miért a tréfás karakterből fakadó viselkedés a legszembeütőbb a magyar tájakon.

Miközben elindultunk, beszélgetésünket felharsanó, metsző kiáltással szakította meg, mellyel láthatóan azt tudatta pereputtyának más tagjaival, hogy jött valaki, aki fizet a révésznek, így amikor odaértünk a vízpartra, már egy jókora csapat gyűlt össze utasnak, ugyanabból a hosszú végtagú, ravasz szemű fajtából, amit elárult e csavargók sunyi arckifejezése, és bárminemű öltözéknek bajosan nevezhető viselete is. Az általuk sokra becsült pónik kisebb ménését terelték, melyeket vélhetően mint a számukra legnagyobb értéket, tenyésztettek ezek a szegény sorsú emberek. Az izgága alak, aki önkényesen afféle személyes testőrömmé lett, elég közlékenynek bizonyult. Az ő népe, okított engem, a legnagyobb lókereskedő Magyarországon. Csak ők foglalkoznak üstfoltozással és más kisebb mesterségekkel, amiben nem akadályozza őket vándor életmódjuk. Ódzkodva adott igazat, amikor én kuruzslással, babonás ráolvasások ismeretével és szerencsejós-lással vádoltam meg őket, ám bizonyos büszkeséggel áradozott a nemzeti zene előadásában megnyilvánuló egyedülálló tehetségükről. A magyar nép e téren tehetségtelen, de örömmel hallgatnak zenét. Valóságos szenvedélyük ez és mindaddig, amíg játszik, a cigány zenész játéka szinte rabul ejti őket. Kísérőm elismerte, hogy a mulattatást busásan megfizetik és elmondta, hogy elképzelhetetlen bármiféle ünnepi alkalom, akár alsóbb, akár felsőbb körökben, csakúgy mint a szabadidő eltöltése, beleértve a mindennapos élvezetnek számító étkezést vagy pipázást is, a *tsim baloum*¹²² és a *shetra*¹²³ kísérete

¹²⁰ Magyarul megjelent: Rachel Harriette Busk — Egy angol hölgy útleírása Magyarországról. Ford. és közléstesi: KATONA CSABA. *Fons*, 2000. 2. sz. 289–303. Az itt közölt részlet: 299–301.

¹²¹ Az eredeti angol szövegben: *Balaton-See*.

¹²² Cimbalom. A szerző megjegyzése: „Ez a hangszer, nagyjából úgy néz ki, mint egy vízszintes hárfá, amin egy pár rugalmas száránál fogott ütővel játszanak hihetetlen sebességgel. A dallamokra jellemző egy erős

nélkül.¹²⁴ A zenészek közül így sokan tekintélyes összegeket gyűjtenek össze: hiteles feljegyzések szerint egy cigány a lányának 30 000 forintot adott hozományul. Kísérőm szívesen ecsetelte az e téren elért sikereket és láthatóan hasonló lelkesedéssel mesélt az őt eltöltő hazaszeretetről is, hiszen egy ilyen ország szépségei óhatatlanul meg kellett, hogy ragadják ezt a vándorló népet. De az is látszott, hogy éppoly büszke a cigányság sajátos hagyományaira és beszélt, nem mellőzve némi humoros rosszhiszeműséget, Mária Terézia és II. Ferenc¹²⁵ megváltoztatásukat célzó hasztalan erőfeszítéseiről. Ez abból állt volna, hogy házat emelnek és földet osztanak a cigányság számára, ugyanakkor viszont tilos sátorban lakniuk. Gazdag ajándékokkal pedig arra igyekeztek rábírni őket, hogy gyermekeiket adják felnevelni parasztnak és városi polgároknak. Mindez teljesen hiábavalónak bizonyult: a cigányság ragaszkodott vándorló életmódjához és nem változtatott azon egy jottányit sem. Történt ugyan, hogy egy vándor zenész, aki művészete révén hosszú ideig élt városban, venni akart egy házat és egy kis darab földet, ahol majd bevégezheti életét és ahol a mindig úton levőknek így lesz egy állandó helye az erdőben, vagy mocsárban, ahova állandóan visszatérhetnek nemzedékről nemzedékre, de a nép többsége regénybe illő kunyhókban él. Nincs rájuk jellemző viseletük, öltözkük olyan, mint azé a népé, amely közt élnek — s abból áll, amit módjukban van magukra venni. Nagy részük, akár az én alkalmi útítársam, épp csak annyi ruhát hord, amennyit az illendőség megkövetel.”

* * *

A 19. századi balatonfüredi cigányzene emlékeit felvillantó írásunkat irodalmi idézettel nyitottuk. Úgy illik hát, hogy keretbe foglalva azt, azzal is zárjuk. Krúdy Gyula, aki a Nyírség szülötteként lett a Balaton szerelmese — talán véletlenül, talán nem — ugyancsak egy Veszprémből szerződötett cigányzenekart említ abban, a *Cilinder* c. írásában, amellyel a füredi fürdő hangulatának megváltozását érzékeltetette: „Szeptemberben pedig, midőn már megritkult a fürdővendégek koszorúja, csupán a szerelmesek és nagyon öreg emberek maradtak még itt egy-két éjszakára, Surray Edmund, aki mindenben szerette megelőzni korát, egy délben cilinderkalapot tett a fejére. [...] Egy este Veszprémből elhozták a gavallérokat a cigánybandát és az angol himnuszot játszották egész éjszaka Fruzsina ablaka alatt, miután a cigányok más idegen nótát nem tudtak. Így verték meg a magyarokat egykor régen Füreden.”¹²⁶

pátossal átszőtt, hosszú, fájdalmas tétel, amit diadalmas lelkesedés vált föl, majd egy fordulattal újra a legszívfájdítóbb hangok kapnak teret. Ez majdnem mindig heves érzelmeket vált ki. Fontos szerepet — ha pontos szavakkal akarom kifejezni magam — igazából csupán két-három hangszer visz a játékban: a tsim baloum és a zenekar többi része, amely kíséri a szertelenül kitarított futamok végtelen változatát: ez tudtommal két fuvalóból, két gordonkából és több — akár hét — hegedűből stb. áll. Nem használnak kottát és hallás után játszanak. Néhány zenekar rögtönzött darabokat is előad.”

¹²³ Citerára.

¹²⁴ Vö. Pulszky Terézia leírásával: „Nincs Magyarországon olyan ünnepség, amelyen ne húznák a cigányok. Éppen úgy nélkülözhetetlenek a parasztlakodalomban, mint a megyeházán tartott fényes összejöveteleken.” PULSZKY TERÉZIA: *Egy magyar hölgy emlékiratai*. S. a. r.: EGYED ILONA. Bp., 1986 (Magyar Hírmondó) 53.

¹²⁵ Az eredeti angol szövegben: *Maria Theresia, Francis II.* (II. Ferenc 1792–1806 között német-római, majd osztrák császár, 1792–1835 között — I. Ferenc néven — magyar és cseh király.)

¹²⁶ KRÚDY GYULA: *Cilinder*. Uő: *Szerendé. Válogatott elbeszélések, 1912–1915*. Vál.: BARTA ANDRÁS. Bp., é. n. [1979] (Krúdy Gyula művei) 263.